

STILSTAAND LEEFT ALLES HIER

H.H. ter Balkt

Stilstaand leeft alles hier

Een keuze uit de gedichten door

Alfred Schaffer

2019

DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM

Deze uitgave is mede tot stand gekomen met steun van
Schrijversvereniging 'De Bezige Bij'.

Selectie gedichten Alfred Schaffer
Copyright © 1953-2014 H.H. ter Balkt
Omslagontwerp Nanja Toebak
Vormgeving binnenwerk Peter Verwey, Heemstede
Druk Bariet Ten Brink, Meppel
ISBN 978 90 234 9774 5
NUR 306

debezigebij.nl

INLEIDING

De liefde voor de poëzie van H.H. ter Balkt overkwam me eenvoudig, zoals dat vaak gaat in de liefde. Een vlugge blik in een dichtbundel, even oogcontact en het is gebeurd:

D., tien

Maar hoe ouwelijk is D. Haar grijze hersentjes vermalen aan één stuk door belangrijke vragen, ‘Wat kookt er vanavond’; ‘Zal het overmorgen regenen’; ‘Amsterdam is de hoofdstad van het land’; ‘Ik mag nooit morsen op mijn kleren.’ D.’s hoofdje is een versufte alleen nog stof malende molen van vijftig jaar oud. Op haar gezicht is het altijd schemering. Haar poppenlijf is een eindeloos grijze straatweg waarop het aan één stuk door regent. De vreselijkste dingen zullen haar overkomen maar het zullen zuchten zijn. Als ze flauwtjes lacht – een verschrikkelijke gebeurtenis – vallen, ver weg, deuren voor altijd in het slot.

Dit gedicht maakt onderdeel uit van een reeks prozagedichten getiteld ‘Buiten bereik houden van kinderen’, in de bundel *In de kalkbranderij van het absolute* (1990). De eerste regels van het openingsgedicht in deze reeks, ‘Het vuurwerk’, trekken me elke keer weer naar binnen: ‘Toen God nog bestond (en het geloof) keek hij vaak naar het vuurwerk. Bij voorkeur in China omdat het vuurwerk daar mooi is. En dan een heerlijk maaltje foeyonghai voor toe!’ Speels, concreet, zogenaamd voor de vuist weg. Hoe klein, hoe eenvoudig en gedurfd!

Na ‘Het vuurwerk’ passeren in ‘Buiten bereik houden van kinderen’ allerlei kinderen de revue: K., dertien; B., negen; Stig, vijf. Het zijn kleine vignetten, niet klef of eigenaardig maar precies, nauwkeurig. Portretkunst in taal. Het is alsof een onderwijzer zijn klas observeert en zijn leerlingen snel vereeuwigd in zijn dagboek, opdat de herinnering en het vluchtige van deze levensfase niet verloren gaan. Want straks komt de grotemensenwereld en die is al helemaal geen pretje, en toch heel wat

anders dan de soms al wrede en onrechtvaardige kinderwereld. De tragiek is onlosmakelijk verbonden met de jonge levens die in 'Buiten bereik houden van kinderen' voorkomen.

Het werk van Ter Balkt heeft niet veel op met 'de' mens, die vervuiler, opportunist, machthebber. Maar voor het kleine, het kwetsbare is er altijd aandacht, ook voor de enkele mens, het individu. Zoals deze D., tien jaar pas. De dichter begrijpt dit kind, doorziet haar, leeft zich in. Een meisje dat het leven moeilijk vindt, maar niet wil falen. Ze mag van zichzelf, of van haar veeleisende omgeving, geen kind zijn. Een aantal beelden treft direct. Natuurlijk die eindeloze straatweg waarop aanhoudend de regen neerklettert, maar ook dat onnadrukkelijke slot, dat een horror-achtige kwaliteit heeft. Ik hóór ze dichtvalen, die deuren.

Met dit gedicht, deze reeks en deze bundel begon mijn liefde voor dit uitzonderlijke oeuvre. Poëzie van een rebel, een buitenstaander – het is vaker gezegd. Geen eenvoudige grapjes en rijmpjes en ook geen onleesbare abstracties of gemurmel. Soms springen de regels alle kanten op, vaak kom je foto's of illustraties tegen. Niet omdat Ter Balkt een postmoderne ontregelaar is, maar omdat hij de lezer van alles en nog wat wil bijbrengen. Het is veelal gedurfd en bezielde poëzie – de wereld leeft, natuur en apparatuur spelen een hoofdrol.

Ter Balkt beschrijft waarlijk de ruimte van het volledige leven. Alleen al de bundel *In de kalkbranderij van het absolute* – in mijn ogen een van zijn hoogtepunten – is daar een gloedvolle illustratie van, met naast 'Buiten bereik houden van kinderen' gedichten als 'Ballade van het licht aan deze kant van de tuinen' ('Ik dacht dat liefde onbestaanbaarheid was/ Maar liefde is onbestaanbaarheid/ en Ze is ook het enige'), en het pregnante 'China, juni', naar aanleiding van de studentenopstand in Peking op het plein van de Hemelse Vrede.

Hoe verwoord je, decennia na dato, de woede om de vernietiging van de natuur en van gemeenschappen door het vrije Westen in naam van de vrede? In 'Het lam van Bikini (1954)' laat Ter Balkt zien hóé. Ziedend is de dichter, getuige alleen al de verbijsterend beheerst-cynische openingsregel: 'Dat waren mooie dagen, voor de ananas voortreffelijk.' In dezelfde bun-

del staat ook een gedicht als ‘Rambo III’, naast een schitterende ode aan Botticelli.

Laatstgenoemd gedicht zou Ter Balkt een ‘mijlpaal’ noemen binnen zijn oeuvre, in een interview dat ik in 2005 met hem had voor het inmiddels opgeheven literaire tijdschrift *Bunker Hill* (jaargang 8, nummer 30). Lees ik die neerslag van een geanimeerde, hartelijke avond terug, dan lijken de antwoorden van de dichter één lange, strijdbare poëtica. Ter Balkt moest niets hebben van de kilheid van veel grote modernistische dichters:

Poëzie is hoe dan ook beweging, het is hoe dan ook geest. Het zit erin. Poëzie is geen dooie materie, zoals Kouwenaar zegt, een gedicht is geen ding – ik kan het niet bewijzen maar een gedicht is géén ding. Het klinkt in je hoofd en doet daar iets, het brengt daar iets te weeg. Dat is dus geest, een ding kan dat niet.

Ter Balkt heeft oog voor het geringe, voor dat wat veronachtzaamd is, over het hoofd gezien, of het nu gaat om een aardappelsorteermachine of een vluchteling uit Togo, in het schrijvende ‘Ode aan de man uit Togo’.

Ter Balkt, die in 1969 debuteerde onder het pseudoniem Habakuk II de Balkter, achtte zijn project *Laaglandse hymnen* terecht van groot belang:

Of je dat nu mooi vindt of niet, dat is een belangrijk werk geweest, een levenswerk. Het heeft mij enorm geholpen op mijn zoektocht, elke dichter is op zoek. Het zoeken is alles.

Laaglandse hymnen (2003) is een veelstemmige verzameling sonnetten waarin de dichter de vaderlandse geschiedenis vanaf de steentijd tot aan nu bezingt. Scherven historie worden ogenschijnlijk losjes gepresenteerd en vanuit onverwachte camerastandpunten belicht, waardoor een collectie feiten verandert in een levend organisme. Desiderius Erasmus van Rotterdam, bourgondische regens, de overwintering op Nova Zembla, de

Vrede van Nijmegen, Rembrandt, nieuwjaarskaarten in de vijftiger jaren, de eerste maanlanding, Dennis Bergkamp in een interland tegen Engeland – Ter Balkt schuwt geen enkel onderwerp. Verbeten archiveert en verbeeldt hij.

Dat hij, na eerder de Herman Gorterprijs, de Jan Campertprijs en de Constantijn Huygensprijs in ontvangst te hebben genomen, in 2003 uiteindelijk werd bekroond met de P.C. Hooftprijs, verbaasde niemand. Zo'n geïnspireerd en inspirerend vaderlands project, plus al die voorafgaande, onnavolgbare poëzie, daar kon niemand omheen. De motor onder al dat werk was naar eigen zeggen een geheel van 'onvrede, schaamte, eenzaamheid, schuwheid, diepe treurnis. Op de bodem van mijn ziel is een klein stroompje. De taal is bij me. Het stroomt vanzelf.'

Het stroomt vanzelf. Bij Ter Balkt is de wereld in beweging. De lezer luistert naar en denkt mee met een intellect dat voelt, siddert (een veelvuldig terugkerend werkwoord in dit werk), treurt, gromt. En zingt. Niet over het eigen, armzalige 'ik' of over het gebrekkige lichaam, maar over de wereld. En wat heeft die brommende Ter Balkt prachtige liefdesgedichten geschreven – een kunst op zich –, zoals het buitengewone 'Zij draagt een glas water de trap op', opgedragen aan 'Wilhelmina Wijbranda', oftewel Willemien, de grote geliefde:

Regenbogen verdringen zich voor het raam
Zeeën verdringen zich onder haar voet
Zij draagt een glas water de trap op

In haar glas boeketten papaver, gouden
korenvelden, sterren van het speenkruid;
stuivende avonden en dorpen, als sneeuw

Veel van deze gedichten zijn niet zozeer woest of onstuimig als wel in hoge mate expressief, of ze nu een vlinder of een gloeilamp bezingen. Het is gulle taal, zonder slimme rederijkerij of taalkundig borstkloppen. Het is veelzeggend dat een gedicht volgens Ter Balkt nooit 'af' was, altijd kwamen er weer wijzigingen voor een bundel naar de drukker zou gaan,

en ook nadat een gedicht al gepubliceerd was. Er viel altijd iets beter of anders te zeggen.

Ter Balkt leefde in relatieve rust en afzondering in een doorgewone woonwijk in Nijmegen. Een 'boerendichter', zoals hij zelf graag benadrukte, die zich vooral thuis voelde in de natuur, weg van de bebouwde kom en het asfalt: 'Als ik diep in de put zit, dan zie ik mezelf weer ronddwalen in het bos, in 1947, bij de varens, de vogels, de beek – toen werd ik echt voor de eerste keer geraakt, en dat gevoel heeft mij niet verlaten.' Maar Ter Balkt was natuurlijk niet van de straat, hij was ook een nieuwsgierig cultuurmens, op de hoogte van de ontwikkelingen in de politiek, de maatschappij, Europa, de literatuur. Een dergelijke honger naar kennis kom je niet vaak tegen in de Nederlandstalige poëzie; het uitgebreide notenapparaat dat zijn bundels dikwijls begeleidt, spreekt wat dat betreft boekdelen.

In zijn eerste bundel probeert Ter Balkt nog zijn pen, hij kijkt de kunst af bij grootmeesters van weleer. Maar al snel heeft hij zijn eigen vorm en geluid te pakken, en herken je een gedicht van Ter Balkt uit duizenden. Neem bijvoorbeeld het stellige en verkondigende 'Tabak' van deze kettingrokende dichter, uit de tamelijk vroege bundel *Groenboek* (1973):

Toen vliegtuig rook braakte
prijkte overal dikbuikig de tabak,
tabaksblad, fijnbesnaard en volgeurig!

Tabaksrook verlichtte de oorlog,
tabaksblad deed gedroogd veel verdragen;
wie geen tabak had behielp zich met lover...

Om zich te troosten in stillere tijd
vond Natuur of Fatum kanker uit, oorlog
voor de zwijger op de drempel, gehuld in rook.

Ter Balkt zou weerbarstige, duistere, ondoorgrondelijke poëzie schrijven, maar dat lijkt mij een misverstand. Bij het doorbladeren van de meer dan 1600 pagina's verzamelde gedichten kom je daar vanzelf achter. Toegegeven, Ter Balkt geeft geen

bijsluiters, en de fascinerende maar raadselachtige anticanto's uit de bundel *Anti-canto's en De Astatica* (2004) vragen om een zekere concentratie. Maar altijd wordt het lezen beloond, door het ritme, de woordenschat, de thematiek en het engagement.

Een selectie maken van honderd gedichten uit zo'n overvloed aan schitteringen, dat is eigenlijk niet goed mogelijk. Bij het samenstellen van deze bloemlezing moest ik dan ook terugdenken aan de studio in Nijmegen waar we ergens in 2008 neerstreken om een luisterboek op te nemen. Ter Balkt kon zijn werk onnavolgbaar voordragen, en het leek dan ook een goed idee om een kleine selectie van zijn gedichten op te nemen en de wereld in te sturen. Op het audioboek *Wij waren daar niet toen wij daar waren* zijn in totaal 51 gedichten te horen, gelezen door de meester zelf. In een brief van 18 februari 2008 schrijft hij:

Ik ben wel bezig met het Luisterboek maar weet niet goed hoe 't aan te pakken: waar te beginnen. Moet ik alle gedichten uit *De waterwingebieden* overtikken, nou ja, niet allemaal, maar er staan veel verkeerdheden in, bijvoorbeeld al op blz 11. [...] 't Is misschien het beste te beginnen met de *Laaglandse hymnen* en de *Anti-canto's*.

Dat ook Harry niet kon kiezen, bleek toen hij zich eenmaal in het glazen hokje had geïnstalleerd, de koptelefoon op zijn hoofd zette, een hele stapel bundels uit een plastic tas tevoorschijn haalde en op een seintje van de technicus gewoon het eerste gedicht uit de eerste bundel begon voor te lezen, diep gebogen over het papier. En daarna het tweede gedicht. Het duurde even voor we doorhadden wat hier gebeurde. Na enige hilariteit takelde Willemien hem uit zijn diepe concentratie, en riep met die heerlijke Twentse tongval: 'Harry, als je alle gedichten gaat zitten lezen, zijn we over een maand nog niet klaar!'

Alle gedichten opnemen in deze selectie, misschien had dat wel recht gedaan aan Ter Balkts opvatting over bloemlezen:

‘Nou ja, ik denk dat een beslissing over wat wel of niet in bloemlezingen thuishoort, de poëzie kan aantasten, en dat telt wel degelijk.’

Toch ligt er nu een kleine selectie uit het werk van deze Nederlandse grootmeester voor u – sorry Harry, ik kon het niet laten. Het is een persoonlijke en geen representatieve keuze, daar ben ik mij terdege van bewust, met wellicht minder nadruk op de al te complexe Ter Balkt, die beter begrepen kan worden binnen de context en samenhang van een complete dichtbundel.

Beschouw dit boek als een vriendendienst, beste lezer, als een liefdesverklaring aan dit magnifieke oeuvre dat in alles zo zeldzaam is. En aan het geloof van Ter Balkt in de poëzie (niet in dichters!), tegen de klippen op:

Ik geloof niet in cement, ik geloof niet in slimmigheidjes. Wel in poëzie die op zoek is, die niet zelfvoldaan bij haar volgepakte pakken neerzit. Een dichter moet niet alleen brullen over zichzelf, maar ook over de wereld. Ik ben een fijnzinnige plattelander. Maar ik had geen mooie leerschool. Ik geloof werkelijk dat poëzie iets te weeg kan brengen, dat het mensen op de been kan brengen in tijden van nood. Zonder dat geloof is er niets.

Alfred Scheffer – Kaapstad, januari 2019

MELOPEE

over het bos drijft eenzaam de maan
over het bos drijft eenzaam de nacht
verloren en eenzaam als de maan
strompel ik voort door de nacht

over het bos drijft eenzaam de maan

over het bos drijft eenzaam de nacht
over het bos drijft eenzaam de maan
ik voel me zo wonderlijk één met de nacht
zo wonderlijk één met de maan
zo wonderlijk één met de maan en de nacht

over het bos drijft eenzaam de maan

over het bos drijft eenzaam de nacht.

(naar Paul van Ostaijen)

BRIEF UIT BYZANTIUM

30 mei 1453

Lief moedertje vadertje broertje
hij de arme schrijft u uit 't onveilig rijk
mijn arm en hand
schrijven jullie uit 't onveilig rijk
Mijn linkerhand moet schrijven
want de rechter
werd Turkish Delight

Wreed werd onze goudsmeedkunst gestraft
wreed werd onze wreedheid bestraft
Nieuwe wevers weven de vlaggen
en de heilige kluizenaars stortten zich in de zee

Van Constantijn Palaeologos verneem ik
steken de voeten dood over de muur

Hier brandt alles
en bij jullie?

Gisteren nog zag ik een pauw
en vandaag hoor ik hakken van 't zwaard!

Voor 't raam dat mijn ogen niet zien
voor de zee die mijn oog niet ziet
Hij is blind jullie kind is verblind

Onheilspellende stappen komen en gaan
Vlaggen klapperen aan de torens
Blauwe nagels krassen in de iconen
en in mijn oren klinkt het gegil
ja ze horen de roep

Faam, moedertje, valt in zee
van Byzantiums muur

Ach de glorie van Byzantium is heen

Moedertje op je akker in Saloniki
hoor het razen in mijn borst van een Turks hart!

JA; JAWEL

voor Frederik

Ja de vos blaft wel
Ja de houtduif lacht
Maar ja de mens maalt

Ja de regen valt nog verdomme
Oja de dennennaald naait nog de appel
maar de mens maalt,

maalt wat hem voorkauwt de krop
van de vossendoder de brandstichter
die het bos met vos en duif onderdompelt in vuur...